

ПРО ЩО МОВЧИТЬ АВСТРИЙСЬКА ЖІНКА 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРСОНАЖІВ РОМАНУ Р. ВЕЛЬЖ «ЙОХАННА»)

Романова Н. В.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри німецької та романської філології
Херсонський державний університет
вул. Університетська, 27, Херсон, Україна
orcid.org/0000-0002-7444-3811
nromanova@ksu.ks.ua*

Ключові слова: мовчання,
життєві цінності, Йоганна,
слово, словосполучення,
речення.

Статтю присвячено проблемі «жіночого» мовчання 30-х років минулого століття в романі відомої австрійської письменниці Ренати Вельж «Йоганна». Згідно з фабулою мовчання має особливу природу, опосередковане самооцінкою та емоційним станом жіночих персонажів. Виокремлюємо умовно три етапи становлення «жіночого» мовчання: 1) культурно-традиційний (приймна родина як зразок мовленнєвої поведінки); 2) нормативно-етикетний (соціум як рушій мовленнєвої поведінки); 3) прагматично-раціональний (людські стосунки як стратегія і тактика мовленнєвої поведінки). Мовчання тлумачимо як антонім мовлення, що має розмаїті комунікативні і соціально-психологічні функції. З'ясовано, що семантика мовчання корелює з біологічним віком, соціальним статусом, освітою, вихованням, географією. Виявлено низку мотиваторів мовчання, здійснено їх семантичний аналіз, який орієнтує на фізичний біль, негативні емоції (образу, страх кровотечі, страх втрати домашньої тварини – собаки) та негативні почуття (недовіру одноліткові, нелюбов дочки до матері). Сюди додаємо й когнітивні, вольові, біологічні, фізіологічні та фізичні процеси, маніпуляцію, девіантну поведінку чоловіків з різними ідеологіями, документи, уявну довірену особу. Підтверджено ідею щодо культурно-національної специфіки мовчання та особливостей національного менталітету австрійської етнічної спільноти. У ситуаціях міжособистісного спілкування мовчання тотожне вираженню реакції на навколишній світ та якості перебігу певної ситуації. Лінгвістика мовчання постає у двох планах: експліцитному (явному) й імпліцитному (прихованому). Так зване експліцитне мовчання репрезентовано словами, словосполученнями, інфінітивними зворотами, реченнями, імпліцитне – вербальним контекстом відповідно. Вербальний контекст містить опис соматички, дотику, уявлення, емоційного стану або самостійного руху, зумовленого функціями персонажів.

WHAT THE AUSTRIAN WOMAN OF 1930S IS SILENT ABOUT (ON THE EXAMPLE OF THE CHARACTERS OF R. WELSH'S NOVEL "JOHANNA")

Romanova N. V.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the German and Romance Philology Department
Kherson State University
Universitetska str., 27, Kherson, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7444-3811
nromanova@ksu.ks.ua*

Key words: *silence, life values, Johanna, word, phrase, sentence.*

The article is devoted to the problem of "female" silence of the 1930s in the novel "Johanna" by the famous Austrian writer Renate Welsh. According to the plot, silence has a special nature, mediated by the self-esteem and emotional state of the female characters. We tentatively distinguish three stages of formation of "female" silence: 1) cultural and traditional (foster family as a model of speech behavior); 2) regulatory and etiquette (society as a driver of speech behavior); 3) pragmatic-rational (human relations as a strategy and tactics of speech behavior). Silence is interpreted as an antonym of speech, which has various communicative and socio-psychological functions. It was found that the semantics of silence correlates with biological age, social status, education, upbringing, and geography. A number of motivators of silence were identified, and their semantic analysis was carried out, which focuses on physical pain, negative emotions (insult, fear of bleeding, fear of losing a dog) and negative feelings (distrust of a peer, dislike of a daughter for her mother). Here we add cognitive, volitional, biological, physiological and physical processes, manipulation, deviant behavior of men with different ideologies, documents, and an imaginary proxy. The idea of the cultural and national specificity of silence and the peculiarities of the national mentality of the Austrian ethnic community has been confirmed. In situations of interpersonal communication, silence is identical to the expression of the reaction to the surrounding world and the quality of the course of a certain situation. Linguistics of silence appears in two ways: explicit (manifest) and implicit (hidden). The so-called explicit silence is represented by words, phrases, infinitive phrases, sentences, implicit – by the verbal context, respectively. The verbal context contains a description of somatic, touch, representation, emotional state or independent movement caused by the functions of the characters.

Постановка проблеми. Мовчання як антонім мовлення вказує на відсутність голосової вербалізації думок мовцем у процесі спілкування. Доведено, що жінка, на відміну від чоловіка, є більш активним мовцем. Вона ділиться своїми ідеями, почуттями, думками, емоціями. Для неї важливими є час, конкретні об'єкти навколишнього світу, співробітництво тощо [Гингер, 2024].

Австрійська жінка 30-х років ХХ століття не стільки ділиться своїм внутрішнім (психічним, духовним) світом і переживаннями, скільки мовчить про них. Така позиція характерна насамперед для сільської (молодої) жінки в часи економічної та політичної кризи [8].

Мета пропонованої студії – окреслити парадигму «жіночого» мовчання, яке еволюціонувало під впливом економіки, політики, суспільства.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) висвітлити семантику мовчання в емпіричному матеріалі; 2) з'ясувати механізми появи феномена; 3) простежити семантичний розвиток мовчання; 4) інвентаризувати засоби мовного втілення мовчання.

Об'єктом дослідження є «жіноче» мовчання. **Предметом** вивчення – особливості семантики «жіночого» мовчання.

Виклад основного матеріалу. Аналізоване мовчання корелює із біологічним віком, соціальним статусом, освітою, вихованням, географією.

Наприклад:

13-річний сільський підліток, від якого в ранньому дитинстві відмовились біологічні батьки, мовчить про свою образу через негативне ставлення до нього членкині опікунської ради: *Sie*

war also nicht einmal mehr "so eine". Nur noch "so was". Das tat weh. Aber sie würde es ihnen noch zeigen. Allen. Und ganz besonders dieser Kürner.

Im Autobus zur Bahn redete sie kein Wort [Welsh, 1993, с. 15].

У наведеному прикладі мовчання маніфестоване сталим негативним виразом *kein Wort reden*. Цей вираз указує, з одного боку, на процес зупинення «живого» мовлення, з іншого – на обмеження вживання будь-яких слів у голос. Разом із тим мовчання стає механізмом переходу до внутрішнього мовлення, що реалізується в річищі негативного емоційного стану, орієнтованого на позитивний духовний досвід *Ich heule nicht, dachte sie. Ich heule dir nichts vor. Dir nichts* [Welsh, 1993, с. 15].

Семантичний зв'язок між мовчанням і вольовим процесом у прикладі *Johanna antwortete nicht. Sie hätte kein Wort herausbringen können, selbst wenn sie gewollt hätte* [Welsh, 1993, с. 22]. Очевидною є складна вольова діяльність *können*, що потребує значного напруження фізичних, психічних і емоційних сил та вміння організувати себе на спілкування з незнайомою людиною [Максименко, 2018, с. 227]. Цікаво, що незнайомець чітко усвідомлює не тільки своє прагнення мати нову служницю, а й потаємне бажання служниці – бути «кращою», ніж вона є *"Du wirst sehen", sagte der Bauer während der Fahrt, "es ist zu deinem Besten. Es tut nie gut, wenn man sich überhebt über seinen Stand"* [Welsh, 1993, с. 22]. Отже, чоловік намагається підкорити волю дівчини, проте вона мовчки чинить жорсткий опір, кусаючи нижню губу до крові *Als der Bauer sagte: "Wisch dich ab", merkte sie, daß sie sich die Unterlippe blutig gebissen hatte* [Welsh, 1993, с. 22]. Кров є проявом сили волі, духу особистості [Коцура, Потапенко, Куйбіда, 2015, с. 414].

Важливим аспектом мовчання стають стосунки в новому колективі, лідерка якого перевіряє інтелект нової членкині групи через «інтерв'ю» *Wieviel ist zwanzig und zwanzig?* *Johanna schwieg. "Die weiß nicht, wieviel zwanzig und zwanzig ist", sagte Hemma, die den Kopf etwas schief hielt* [Welsh, 1993, с. 28–29]. «Інтерв'ю» дає змогу реконструювати первинні й другорядні життєві цінності підліткової групи. До первинних життєвих цінностей належить освіченість, вторинні життєві цінності репрезентовано амбіціями (Йоганна мріє стати значущою в патріархальному суспільстві з реліктами матріархату), статками (у Йоганні є певна сума коштів, щоб повернутися до прийомної сім'ї), статусом і характером господаря (селянин – активна й авторитетна особистість із сильним, але невірноваженим характером, представник «сільської еліти»), наявністю біологічної родини (Йоганна – позашлюбна дитина, тому

група вважає її біологічних батьків безвідповідальними людьми), дитячою наївністю (Йоганна вірить у дива й добро), фізичним насиллям з боку «роботодавця» (Йоганні пощастило: її «роботодавець» свариться лише у стані зміненої свідомості, а деяким її подругам, що працюють на жінок, – ні; ці жінки постають як дуже агресивні й кровожерливі тирані), ієрархією в групі (Йоганна посідає останній щабель, розташований на три позиції нижче від інших. Будучи одним із найбільш позитивних чисел, «трійка» символізує синтез, вирішення, творення, творчий потенціал, багатосторонність, всезнайство, народження і ріст [Коцура, Потапенко, Куйбіда, 2015, с. 805]) та психологічним тиском з боку лідерки відповідно (Йоганна є «ідеальною» іграшкою в руках влади та прийомної матері, які попередньо домовились між собою щодо подальшої долі дівчини. Механізмом домовленості стають професія і гроші).

Зауважимо, що у селянській родині мовчання тлумачать як своєрідну гру між старшим і молодшим поколінням *Ein Teller fiel zu Boden und zerbrach. Maria kehrte wortlos die Scherben auf. Johanna beobachtete das Spiel zwischen Mutter und Tochter* [Welsh, 1993, с. 56]. У цій грі правила невідомі, їх не роз'яснюють, тому спостерігачка – Йоганна – сприймає мовчання як природне явище [Цапів, 2020, с. 120–126]. Вона не лише захоплюється грою, а й розважається і водночас зловтішається: рідна дочка не слухає й не поважає свою матір. На передній план виходить низка проблем, у тому числі згасання любові старшої дитини до матері або безсердечність, байдужість, занепад авторитету матері, або дистанціювання від святості життя, руйнування традицій або канонів, зміна сімейних цінностей.

З-поміж інших активаторів мовчання виокремлюємо фізичний біль *Das Stöhnen ging in einen auf- und abschwellenden Klagelaut über. "Maria, was ist?" Maria antwortete nicht* [Welsh, 1993, с. 61], страх 1.1 кровотечі *"Ist schon gut", flüsterte sie. "Es ist nichts". Johanna brachte noch immer kein Wort heraus, sie zeigte nur auf das Leintuch* [Welsh, 1993, с. 63], 1.2 втрати домашнього улюбленця (пса) *In einer Wohnung umklammerte ein Kind einen zotteligen Hund. "Den Maxl nicht, nicht den Maxl, ich will auch immer brav sein!" Die Mutter stand stumm daneben* [Welsh, 1993, с. 67], незнання 1.1 предмета розмови *Johanna wußte nicht, was sie sagen sollte* [Welsh, 1993, с. 65], 1.2 політичних понять *Johanna hätte gern weitergefragt. Sie wagte es nicht* [Welsh, 1993, с. 89], 1.3 причини втечі служанки *Annerl hatte wirklich nichts gesagt. Am letzten Sonntag hatte sie überhaupt kein Wort geredet* [Welsh, 1993, с. 121], невміння продавати товар *Am Dreikönigstag sagte die Bäuerin zu Johanna: "Geh mit den Buben mit. Ab morgen machst du die Milch."*

Maria verzog den Mund, aber sie sagte nichts, schob die Schultern nur noch ein wenig weiter vor [Welsh, 1993, с. 66], ігнорування матері-зозулі *“Ihre eigene Mutter will sie nicht kennen”*, *sagte die Frau zur Bäuerin, die heiße Kohle in das Bügeleisen füllte. Die Bäuerin stellte den Bügeleisen auf und sagte nichts* [Welsh, 1993, с. 70], недовіру одноліткові *“Die? Du spinnst”*. *Gundl zuckte mit den Schultern, zog die Knie an, wiegte sich hin und her. “Und wer soll das sein?” fragte Romana. Gundl schwieg* [Welsh, 1993, с. 82], девіантну поведінку чоловіків з різними ідеологіями *Johanna sah die geballten Fäuste der beiden Männer; die Adern, die an den Schläfen des Bauern anschwellen, das vorgeschobene Kinn von Franz, und hatte Angst. [...] Maria kam aus dem Stall, musterte die beiden und ging wortlos ins Haus* [Welsh, 1993, с. 85–86], документ, що засвідчує належність хворої жінки до сільської громади *“Im Grundbuch weiß man immer, wie man dran ist”*. *Maria sagte nichts. “Mit der kann man auch nicht reden!”* [Welsh, 1993, с. 96], смерть *“Nicht einmal beim Sterben nehmen die Leute Rücksicht darauf, ob es euch jetzt paßt.” Sie ging wieder, ohne eine Antwort abzuwarten* [Welsh, 1993, с. 97], пологи *Hin und wieder lag ihr eine Frage auf der Zunge, aber sie stellte sie nicht* [Welsh, 1993, с. 101], роботу нареченого *“Du wirst schon sehen. Ich darf nicht darüber reden”*. [Welsh, 1993, с. 106–107], уявну довірену особу *Manchmal versuchte Johanna sich vorzustellen, wie das wäre, wenn sie jemanden hätte, dem sie vertrauen könnte. Der nichts weitererzählte* [Welsh, 1993, с. 108].

Мовчання має й інші значення, зокрема його використовують для позначення реакції на оцінку 1.1 циркової вистави *“Die in Neunkirchen waren viel besser”, flüsterte Romana. Johanna gab keine Antwort, Rosa zischte: “Sei doch still!”* [Welsh, 1993, с. 128], 1.2 уявної ідеї щодо зміни місця роботи *“Meine Schwester hat so gefragt, als ob es ihre Idee wäre. Es wird also nicht ärger für dich”. Sie antwortete nicht. Sie konnte sich nicht darauf verlassen, ein Wort herauszubringen, ohne zu weinen* [Welsh, 1993, с. 141], 1.3 статусу людини *“Seit sie Geld hat, meint sie, sie wäre was Besseres. Sie hat ganz vergessen, wie das war”. Als sie noch immer nichts sagte, zuckte er mit den Schultern und hielt ihr die Milchkanne hin* [Welsh, 1993, с. 141] та позначення реакції на 1.1 обсяг обов’язків *“Aber dafür mußt du auch etwas leisten.” Sie schluckte die Antwort hinunter, daß sie seit nun drei Jahren ebensoviel leistete wie irgendwer auf den Hof* [Welsh, 1993, с. 148], 1.2 хвору матір *“Wir bringen deine Mutter”, sagte Maria. “Mach auf”. Hilde antwortete nicht* [Welsh, 1993, с. 158], 1.3 небажання душевнохворої дочки доглядати за своєю матір’ю, що страждає від епілепсії *“Du hast mir gar nichts anzuschaffen, ich bin nicht deine Dirn!” Maria ging*

wortlos zur Tür [Welsh, 1993, с. 159], 1.4 незнайоме товариство *“Du redest ja nichts”*, *sagte Peter auf dem Rückweg* [Welsh, 1993, с. 162], 1.5 відвідування інфекційної хворої *“Kranke besuchen ist ein christliches Werk der Barmherzigkeit. So steht’s zumindestens in einem Katechismus”*. *Weder der Bauer noch die Bäuerin antworteten* [Welsh, 1993, с. 176], 1.6 почуте від коханого чоловіка *“Du... also ich hab mit der Mutter besprochen, und... also sie sagt, wir können das Schlafzimmer haben. Und sie mag dich”*. *Johanna blieb stehen. “Warum sagst du nichts?” fragte er* [Welsh, 1993, с. 213].

Із наведених прикладів зрозуміло, що мовчання вербалізують словом (*schwieg, stumm, wortlos*), словосполученням: а) вільне (*antwortete nicht, wagte nicht, hatte nichts gesagt, sagte nichts, stellte nicht, nicht reden, nichts weitererzählte, gab keine Antwort, nichts sagte, schluckte die Antwort hinunter, redest nichts, Weder ... noch antworteten*) і б) стале (*brachte kein Wort heraus, hatte kein Wort geredet*), інфінітивним зворотом (*ohne eine Antwort abzuwarten*) та реченням (*Johanna wußte nicht, was sie sagen sollte; Sie konnte sich nicht darauf verlassen, ein Wort herauszubringen, ohne zu weinen*).

Домінують словосполучення. Їхню будову кваліфікуємо як просту. Прості словосполучення складаються з двох повнозначних слів, наприклад: *antwortete nicht, wagte nicht, hatte nichts gesagt*.

Кожне з аналізованих словосполучень об’єднане «підрядним граматичним зв’язком», виражає єдине або розчленоване поняття, містить «головний і залежний компоненти». Головний компонент передає основний зміст словосполучення, залежний – «доповнює, тлумачить і конкретизує» останній [Голубовська, 2016, с. 289–290].

Упадають в око заперечення, які поділяємо на декілька різновидів: 1) семема із негативними семемами ‘повна відсутність предмета як суб’єкта або об’єкта мовлення’ (*schwieg*), ‘який нічого не говорить’ (*stumm*), 2) напівсуфікс із протилежним твірній основі значенням (*-los*), 3) негативні частки (*nicht, nichts*), 4) заперечні займенники (*kein, keine*), 5) негативний сполучник із часткою й інфінітивом (*ohne ab-zu-warten*), 6) заперечні синтаксичні конструкції 6.1 складні – гіпотаксис (*Johanna wußte nicht, was sie sagen sollte*), 6.2 прості поширені з прикладкою та дієприкметниковим зворотом (*Sie konnte sich nicht darauf verlassen, ein Wort herauszubringen, ohne zu weinen*).

Семема з негативними семемами ‘повна відсутність предмета як суб’єкта або об’єкта мовлення’, ‘який нічого не говорить’ пов’язані з якістю когнітивної діяльності людини. Йдеться про так звану «штучну» та «генетичну» обмеженість інтелекту. «Штучна» обмеженість інтелекту ґрунтується на відсутності фонових або наукових знань людини про навколишній світ, «генетична»

зумовлена психічними вадами індивідуума. Отже, мовчання має як негативне, так і позитивне забарвлення. Негативне забарвлення характерне для неосвіченої людини, позитивне – для хворої відповідно. Подібна оцінка є умовною, оскільки корелює із тією чи тією ситуацією. Наприклад, закохана Йоганна не відповідає на питання хазяйської дочки “*Was grinst du so?*” [Welsh, 1993, с. 170], а знизує плечима *Johanna zuckte mit den Schultern* [Welsh, 1993, с. 170]. Будучи стурбованою через хворобу своєї подруги, вона гладить її по спині й ловить себе на думці, чи не підхопила й вона інфекцію *Hoffentlich steck ich mich nicht an* [Welsh, 1993, с. 172]. Вагітна Йоганна почувається спочатку розгубленою, оскільки коханий не підтримав її, потім переживає гнів, що трансформується в лють *Sie rieb ihre Wut in die Scheiben, wunderte sich nur, daß keine zerbrach, nicht einmal die mit dem großen Sprung* [Welsh, 1993, с. 196] і, нарешті, опановує себе і «свою проблему» та стає відносно спокійною *Alles wie sonst* [Welsh, 1993, с. 196].

У наведених ситуаціях мовчання має імпліцитні форми, збігається із соматикою, дотиком, уявленням, емоційним станом, самостійним рухом, зумовленим функціями (Йоганна – офіціантка невеликого ресторану).

Мовчання хворої дівчини інтерпретуємо з позиції емоційного стану, що змінюється в напрямі прирощення: а) страх *Als der Wagen des Arztes in den Hof fuhr, zitterte Gundl noch mehr* [Welsh, 1993, с. 172], б) жах *Gundl bemühte sich, nicht zu weinen. Ihr Gesicht war verzerrt vor Anstrengung* [Welsh, 1993, с. 172], в) переляк *Die Murer stützte die Arme auf die Hüften und lief rot an. Gundl hob schützend beide Hände vors Gesicht* [Welsh, 1993, с. 173] та модальності – переляк нівелюється в шпиталі й переходить у радість і щастя *Als sie Johanna erkannte, ging ein Zucken über ihr kleines Gesicht, sie lächelte, und gleichzeitig standen ihr Tränen in den Augen* [Welsh, 1993, с. 178]. Гіпотетично хвора набуває новий досвід, нові знання, вектор яких спрямовано на турботу про диких хижих тварин (білка). Оскільки білка є символом руйнування і жадібності [Жайворонок, 2006, с. 38–39], можна з певним застереженням стверджувати, що мовчання хворої людини лишається недооціненим або переоціненим. Рано чи пізно воно призведе до руйнування психічної системи загалом і тіла зокрема [порівн.: Звуки – живі ..., 2024].

Розгляд проблеми мовчання австрійської жінки 30-х років ХХ століття дозволяє зробити такі висновки. Мовчання є одним із важливих компонентів спілкування, що характеризує якість когнітивних процесів мовця, його емоційний стан, вольову діяльність та відображає вік, статус,

освіту, виховання, загальнокультурний розвиток відповідно. Феномен невід’ємний як від комунікативної, так і предметної ситуації. Комунікативна ситуація реалізує мовлення відповідними мовними одиницями, предметна описує й оцінює мовлення безпосередньо або опосередковано. Виявлено два різновиди мовчання: експліцитне й імпліцитне. Експліцитне мовчання маніфестоване мовними одиницями із запереченнями на рівні слова, словосполучення, частини речення (інфінітивний зворот), речення, імпліцитне мовчання ґрунтується на описі тієї чи тієї ситуації. За семантикою мовчання стоїть здоровий або хворий мовець. Для здорового мовця мовчання є механізмом переходу до внутрішнього мовлення, або приховування певної інформації, або небажання підтримувати неприємну розмову тощо; для хворого мовця мовчання є способом життя або невербального вираження емоційного стану. Полісемічність мовчання у художньому творі національного варіанту німецької мови (австрійському) відкриває подальші перспективи дослідження в річищі літературної німецької мови та інших національних варіантів – швейцарському, ліхтенштейнському, люксембурзькому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступ до мовознавства / І.О. Голубовська, С.М. Лучканин, В.Ф. Чемес та ін. ; за ред. І.О. Голубовської. Київ : Видавничий центр «Академія», 2016. 320 с.
2. Гингер С. Женский мозг и мужской мозг. Рижский Гештальт Институт. URL: <https://www.gestalt.lv/pdf/%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B3-%D0%B8-%D0%BC%D1%83%D0%B6%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B3/> (дата звернення: 03.07.2024).
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
5. Звуки – живі: вони можуть бути цілющими або вбивчими. URL: <https://galychyna.if.ua/article/zvuki-zhivi-voni-mozhut-buti-tsilyushhimi-abovbivchimi/> (дата звернення: 03.07.2024).
6. Максименко С.Д. Загальна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 272 с.
7. Цапів А.О. Поетика наративу англійськомовних художніх текстів для дітей : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04. Херсон; Харків :

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2020. 401 с.

8. Welsh R. Johanna. Hamburg : Friedrich Oetinger Verlag, 1993. 224 S.

REFERENCES

1. Holubovska, I.O. (Ed.) (2016) Vstup do movoznavstva [Introduction to Linguistics]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia" [in Ukrainian].
2. Ginger, S. (2024). Zhenskii mozg I muzhskoi mozg [Female brain and male brain]. Rizhskii Geshtalt Institut. Retrieved from: <https://www.gestalt.lv/pdf/%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B3-%D0%B8-%D0%BC%D1%83%D0%B6%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D0%B7%D0%B3/> (Last accessed 03.07.2024) [in Russian].
3. Kotsura, V.P., Potapenko, O.I., Kuibida, V.V. (Eds.) (2015) Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshchenko V.M. [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok, V.V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
5. Zvuky – zhyvi: vony mozhut buty tsiliushchymy abo vbyvchymy [Sounds are alive: they can be healing or killing]. Retrieved from: <https://galychyna.if.ua/article/zvuki-zhivi-voni-mozhut-but-ti-tsilyushhimi-abo-vbivchimi/> (Last accessed: 03.07.2024).
6. Maksymenko, S.D. (2018) Zahalna psykholohiia [General Psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Tsapiv, A.O. (2020) Poetyka naratyvu anhliiskomovnykh khudozhnikh tekstiv dlia ditei [Poetics of the narrative of English-language artistic texts for children]. PhD Thesis. Kherson; Kharkiv [in Ukrainian].
8. Welsh, R. (1993). Johanna. Hamburg: Friedrich Oetinger Verlag [in German].